

la realitat cultural del món grecoromà del que él fue testigo y compilador excepcional.

Pese a la naturalesa habitualment desigual de este tip de publicacions, lo cert és que algunes de las investigacions aquí presentades son absolutament sobresalientes. Desde un punto de vista global, la desenvolupada por J. F. Martos Montiel, bajo el título «Sexualidad en Plutarco», supone un contrapunto claro, al tiempo que una recopilación general, a los argumentos expuestos por el resto de los participantes englobados en el apartado denominado *Erotismo, Homosexualidad y Pederastia*. Algo similar sucede con M. Martínez Hernández y su «El dios Eros en Plutarco», reflejo de la situación general de la investigación actual y referente de gran utilidad, tanto en bibliografía como en tendencias explicativas a las cuestiones que plantea. Otro tanto encontramos, por ejemplo, en la investigación de M. Lucchesi, «Heroes without Love?», o en la propuesta de análisis de S. Teodorsson titulada «Four Terms of friendly emotion in Plutarch». No cabría esperar menos de especialistas del calibre de los citados. En este sentido, tanto las jornadas celebradas como la publicación presente aparecen como una perfecta forma de iniciación a los jóvenes investigadores que van haciéndose un hueco en el panorama investigador. No obstante, muchas de las investigaciones contenidas aparecen como muestras de trabajos más amplios o, en ocasiones, como sencillas compilaciones de

datos sin exposición de conclusiones. Buenas muestras de ello son los trabajos de P. Díez del Corral Corredoria, «Eros que desata los miembros: Convenciones iconográficas para el amor de Dioniso y Ariadna», J. Redondo y S. Sancho, «Las mujeres plutarqueas en el humanismo catalán» o M. Jufresa Muñoz, «El amor de los animales en las *Vidas Paralelas*», por citar solamente algunos ejemplos de los múltiples recogidos en estas páginas.

La celebración y publicación de los congresos de la Sociedad Española de Plutarquistas, actualmente trianuales, se ha convertido en una verdadera celebración de las humanidades y de la labor investigadora sobre la antigüedad en nuestro país. Por la cantidad de participantes recogidos en este último evento, podemos augurar una salud inmejorable, que, gracias a la posibilidad de acceso por parte del público en general a las conclusiones de los mismos, compendiadas en este volumen, debería contagiarse al resto de las ramas de los estudios clásicos desarrollados por la comunidad investigadora nacional. No queda, pues, más que felicitar a los organizadores de tales eventos y, en concreto, a los editores de las presentes actas, ante la satisfacción de un trabajo bien realizado, digno escaparate hacia el extranjero de la realidad investigadora peninsular.

Borja Antela Bernárdez
Universitat Autònoma de Barcelona
Borja.Antela@uab.cat

BAIS, Marco. 2001.

Albania caucasica. Ethnos, storia, territorio attraverso le fonti greche, latine e armene.

Milano: Mimesis, Sīmorǵ. 224 p.

ISBN 8887231958

Amb el nom d'Albània (gr. Ἀλβανία, ll. *Albania*, arm. *Ałowank'*, georg. *Rani*, àr. *Arrān*, escrit *al-Rān*, etc) coneixem una antiga regió situada entre les vessants orientals del Gran Caucas i la mar Càspia, correspon-

ent al sud del Daguestan i al nord de l'Azerbaidjan actuals. Lògicament, l'adjectiu "caucàsica" es fa necessari per tal de diferenciar-la de l'Albània balcànica (*Shqipëria*, antigament *Arbër* < *Arbën*, d'on també el

gr. Ἀλβανοί, que designa una tribu il·líria ja a Ptolemeu). El principal treball dedicat a la història i cultura de l'Albània caucàsica és l'obra de l'estudiós soviètic K.V. Trever, *Očerki po istorii i kul'ture Kavkazskoj Albanii (IV v. do n.è.-VII v.n.è)*, Moscou-Leningrad 1959. Tanmateix, a la dificultat d'accedir a la bibliografia sobre el tema, sovint en rus, armeni o àzeri, s'afegeix el fet que certes interpretacions de la història albanesa, exaltada pels àzeris i menystinguda pels armenis, solen estar polititzades i influenciades pels nacionalismes locals: aquest és el cas, per exemple, de la controvèrsia sobre l'eventual continuïtat de l'element albanès (caucàsic) en l'etnogènesi del poble àzeri (turc). És per tot això que cal donar la benvinguda al llibre del doctor Bais, que posa a la nostra disposició un estudi aprofundit i objectiu, en una llengua accessible, sobre l'*ethnos* albanès des dels seus orígens fins a la invasió àrab.

El volum s'inicia amb una "Introduzione" (p. 9-21) on el Dr. Bais fa una primera avaluació de les principals fonts a l'abast, no sols gregues, llatines i armènies, sinó també georgianes, siriaques, àrabs i perses. El primer capítol (p. 23-32), també de caire introductori, està dedicat a una breu geografia física i lingüística de la regió caucàsica, catalogant-ne les diferents famílies de llengües: indoeuropees, altaiques, semítiques i caucàsiques, aquestes últimes dividides en cartvèliques, nordoccidentals i nordorientals.

La matèria pròpiament dita comença amb el segon capítol (p. 33-65), que tracta de situar el poble albanès entre les ètnies del Caucas oriental repassant les dades de les fonts grecollatines (sobretot Estrabó, però també Plini el Vell, Mela, Plutarc, Florus, Ptolemeu, Arrià, Apià, Cassi Dió i Ammià) i armènies (Agat'angełos, P'awstos Bowzandac'i, Elišē i, de manera destacada, la *Història dels albanesos* de Movsēs Kałankatowac'i). Especial atenció reben les notícies relatives a vint-i-set pobles del Caucas oriental veïns dels albanesos (i aquí l'*Ašxarhac'oyc'* atribuït a Anania Širakac'i esdevé una font fonamental), en un intent de

delimitar-ne la identitat exacta i el procés d'etnogènesi. Endemés, l'anàlisi lingüística de les dades a l'abast (un *corpus* epigràfic d'una decena d'inscripcions, l'alfabet albanès, descobert el 1937 en un manuscrit d'Ejmiacin, i alguns mots aïllats, com ara els noms dels mesos) suggereix un vincle entre l'antic albanès i l'actual udi, que pertany al grup lèsguic del caucàsic nordoriental.

Al tercer capítol (p. 67-101) segueix una exposició dels principals problemes de la història d'Albània des dels orígens fins al s. III dC: la tardana al·lusió (Arrià) a la presència d'un contingent albanès a l'exèrcit de Darius III durant la batalla de Gaugamela, l'aparició d'una entitat estatal albanesa entre la caiguda de l'imperi aquemènida i l'entrada d'Albània dins l'horitzó de Roma durant l'expedició caucàsica de Pompeu contra Mitridates, el paper d'Albània durant la "guerra freda" pel control d'Armènia sota Tiberi, la fallida expedició *in Albanos* projectada per Neró i la política romana a Transcaucàsia sota els flavis i Trajà. El punt d'inflexió ve marcat per l'aparició del puixant imperi persa sassànida el 224 dC: Albània és esmentada a les inscripcions de Šābuhr (ŠKZ part 2 'rd'n, grec 3 Ἀλβανίαν) i del mag Kirdīr (KKZ 12 'l'ny, KNRm 39 & KSM 18 'ld'n) entre els països de l'Anērān-šahr sotmesos al rei de reis.

El quart capítol (p. 103-148), potser el més complex pel fet que tracta de fets sovint poc coneguts, està dedicat al període que va des de la consolidació del domini sassànida fins a la conquesta àrab (s. IV-VII). La primera qüestió analitzada és la cristianització del país: segons la tradició, a una primera fase representada per la predicació d'Eliseu (Elišay), deixeble de l'apòstol Tadeu, que patí el martiri a Gis (avui Kiš, districte de Šəki, Azerbaidjan), li segueix una segona, més versemblant, marcada per la conversió del rei albanès Owṛnayr (mitjan s. IV) per Grigor Lowsaworič' (Gregori l'Il·luminador), el mateix sant responsable de la cristianització d'Armènia. Una conseqüència d'aquesta conversió sembla haver estat la creació de l'alfabet albanès per a la traduc-

ció de les sagrades escriptures, atribuïda, com en el cas dels alfabet armeni i georgià, a Sant Mesrop / Maštoc'.

La segona part del capítol es centra en els efectes de l'hegemonia sassànida al Caucas després de la fallida campanya de Julià l'Apòstata (361-3), que comportà diverses revoltes, no tant a Albània, aliada tradicional dels perses contra Roma, com a Armènia, que desaparegué com a estat el 387, dividida entre aquestes dues potències. D'una banda, l'autor examina la figura del *marzbān* o "marquès" de Ćora (Darband), probablement creada arran de les invasions hunnes del 395 a la Transcaucàsia persa; d'una altra, analitza la insurrecció conjunta d'armenis, ibers i albanesos del 450 (ben coneguda gràcies a l'obra d'Ēlīšē), provocada per la pressió fiscal i el reclutament forçós derivats de les campanyes del rei Yazdgird II contra els quionites i el descontentament per la imposició del mazdeisme. Malgrat alguns èxits inicials, els rebels, liderats per l'heroi armeni Vardan Mamikonean, foren derrotats a Awarayr (451), fet que acabà provocant, després d'una nova revolta, l'abdicació del rei Vač'e II i l'abolició del reialme d'Albània (462/3). En morir el rei persa Pērōz lluitant contra els heftalites, hi hagué una breu restauració en la persona de Vač'agan (485-510), nét de Vač'e, però durant les llargues guerres bizantinoperses del s. VI semblà que el país quedà de nou sota l'autoritat d'un *marzbān* sassànida.

Una tercera part està consagrada al principat mihrànida, fundat ca. 590 per Mihran, segons les fonts, membre de la família sassànida o, més probablement, del casal persa homònim. Dit principat sembla haver estat establert per l'emperador bizantí Heracli durant la seva darrera ofensiva contra Husrav II (626-28), després de la conversió del mihrànida Varaz-Grigor al cristianisme calcedoni; la desfeta sassànida vindria seguida per una breu dominació per part dels khàzars aliats d'Heracli, després de la qual, però, el mateix Varaz-Grigor seria rebatejat pel *catholicos* d'Albània Viroy, tornant així a la

doctrina monofisita i a l'òrbita persa. La figura més remarcable del període següent és Ķowanšēr, fill de Varaz-Grigor, documentat des del 636 —quan lluità al servei de Yazdgerd III a Qādisiyah— fins al seu assassinat el 680/1: aquest personatge hagué de fer front alhora a l'expansió àrab pel sud i a les incursions dels khàzars pel nord, així com a la divisió d'Albània en una facció probizantina (calcedònia) i una sotmesa als califes (monofisita), fet que contribuï encara més a la sèrie d'enfrontaments que acabaren provocant la ruïna del país. A principis del s. VII Armènia, Ibèria i Albània foren unides en una única unitat administrativa, la província d'Arminiyyah, i el 708/9 s'encunyen les primeres monedes àrabs a l'Arrān; la noblesa mihrànida sobreviuria només sota el control dels governadors àrabs fins a l'extinció del casal l'any 822.

El cinquè i darrer capítol (p. 149-184) és un excurs sobre la geografia històrica de l'antiga Albània, en el qual l'autor tracta d'establir els seus límits en quatre seccions, cadascuna d'elles dedicada a un dels punts cardinals, a partir d'una acurada anàlisi filològica de les fonts clàssiques i armènies. Unes breus conclusions (p. 185-87) que són més aviat una ràpida síntesi de tota aquesta trajectòria històrica, una exhaustiva bibliografia (p. 189-215) i un doble índex de noms (p. 217-224) tanquen el volum.

Després dels anys passats d'ençà de la publicació del llibre, val a dir que aquesta ressenya tardana és en part fruit d'un deute personal envers l'autor, però respon abans que res a l'originalitat i qualitat de la seva obra, que corria el perill de passar desapercibuda entre nosaltres. Malgrat tractar-se d'una versió revisada de la seva tesi doctoral, llegida a l'Universitat Cattolica de Milà el 1999, ha esdevingut el millor estudi sobre el tema a occident per l'ús que fa no sols de les fonts originals, sino també de la bibliografia especialitzada, inclosa aquella de procedència (ex)soviètica.

Agustí Alemany

Universitat Autònoma de Barcelona